

Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΑΪΟ ΤΟΥ 1821

Ἐλάχιστες εἶναι οἱ πληροφορίες, πὺν μπορεῖ νὰ βρεῖ ὁ μελετητής, γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης ἐπὶ Τουρκοκρατίας, κι' ἀκόμα πὺν λίγες, ὅσες ἀναφέρονται στὴ συμβολή της στὸν ἀγῶνα τοῦ Εἰκοσιένα. Ξέρουμε βέβαια, πὺν ὁ ρόλος της, καὶ γενικὰ ὁ ρόλος ὅλης τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Χαλκιδικῆς, στὴν ἐθνικὴν ἐκείνην ἀνάσταση, ἦταν σημαντικός. Ξέρουμε πὺν στὶς 18 Μαΐου τοῦ 1821, «ὁ μουτσελλήμης τῆς Θεσσαλονίκης ἀπεκεφάλισε τὸν Ἐπίσκοπον Κίτρον καὶ τοὺς Χρ. Μπαλάνον, Χρ. Μενεξέν καὶ τὸν Κυδωνιάτην»¹⁾, κι' ὅτι ἀκόμα «δισχιλίους δ' ἐτέρους ἐμάνδρευσεν ἐν τῷ ναῷ καὶ τῇ αὐλῇ τῆς μητροπόλεως καὶ πολλὰς οἰκίας διήρπασε»²⁾, ὅμως μᾶς λείπουν οἱ λεπτομέρειες, μᾶς λείπουν τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα, τὰ μνημεῖα, τὰ ὀνόματα, ὅλα αὐτὰ τὰ μικροπράγματα ἴσως, πὺν θὰ μᾶς βοηθήσουν μ' ὅλα ταῦτα νὰ συντάξουμε τὸ «Χρονικὸ τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 1821».

Ἐρευνώντας ἔδω καὶ μερικὰ χρόνια τὶς διάφορες τουρκικὲς πηγές, καὶ ἰδιαίτερα τὰ πλουσιώτατα Ἀρχεῖα τῶν παλαιῶν ἀνακτόρων τοῦ Τὸπ-Καποῦ τῆς Πόλης, εἶχα τὸ εὐτύχημα νὰ βρῶ ἀνάμεσα στὰ τόσα ἄλλα ἄγνωστα, εἴτε καὶ γνωστά, μὰ ξεχασμένα στοιχεῖα γιὰ τὴν Ρωμωσύνη τῆς Πόλης³⁾, τὴν Ἑπτανήσιο Πολιτεία⁴⁾, ἢ ἀκόμα γιὰ ὄρισμένες ξεχωριστὲς φυσιογνωμίες τῆς Τουρκίας τῶν περασμένων αἰῶνων⁵⁾, κι' ἓνα παλιό, ἄγνωστο χειρόγραφο, ἀναφερόμενο στὰ τραγικὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ 1821. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 24 σελίδες. Κάθε σελίδα του, διαστάσεων 0,22×0,16, ἀποτελεῖται ἀπὸ 16 στίχους, μήκους 13 ἐκ., κι' εἶναι γραμμένο μὲ τὴ γνωστὴ

1. Χρ. ΒΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡμερολόγιον τοῦ Ἀγῶνος, Ἀθῆναι, σελ. 48.

2. Γ. ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ, Δοκίμιον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι, 1859--1861, Τόμος Γ', σελ. 144.

3. Αβρ. Ν. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, Λέξα ἔγγραφα τοῦ Ὄθωμανικοῦ Ἀρχεῖου. Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Τουρκίας. «Ἑλληνικά», Ἀθῆναι, 1939, Τόμ. ΙΑ, σελ. 137-150.

4. *Τὸν ἴδιον*, Ἡ Ἑπτανήσιακή Πολιτεία στὰ ἀρχεῖα τοῦ Ὄθωμανικοῦ Κράτους. «Νέα Ἑστία», Ἀθῆναι, 1939, Τόμ. ΚΕ, σελ. 807.

5. *Τὸν ἴδιον*, Σινάν ὁ ἀρχιτέκτων. Ἑπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἀθῆναι, 1938, Τόμος ΙΑ.

Τὸν ἴδιον, Ὁ Τοῦρκος ἱστορικός Ναϊμά καὶ ἡ Πάτρα. «Ἀρχαῖκά», Πάτρα, Ἔτος Α, ἀριθμ. 13, Μάρτιος 1940.

ἀραβική γραφή « σουλούς ». Στὴν πρώτη σελίδα κι' ἐπάνω δεξιά, μιὰ μεγάλη σφραγίδα τοῦ σουλτάνου Μαχμουτ Β' (1808-1839) δείχνει πὼς τὸ χειρόγραφο προέρχεται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ μονάρχη αὐτοῦ. Πιο κάτω μιὰ ἄλλη μικρότερη σφραγίδα φέρνει τ' ὄνομα κάποιου Ἀχμέτ, ἐπιθεωρητῆ τοῦ Ἐβρακιουῦ¹). Οἱ σφραγιδες αὐτὲς ἀκριβῶς καὶ τὸ ἀφιερωτικὸ σημεῖωμα τῆς τρίτης σελίδας, δείχνουν, πὼς τὸ χειρόγραφο τοῦτο στάλθηκε κατ' ἀρχὰς στὸν σουλτάνο Μαχμουτ Β', ἀπ' τὸν ὁποῖον, μαζὶ μὲ ἄλλα ἔργα, πέρασε στὴν κατοχὴ τοῦ Ἀχμέτ αὐτοῦ, ποὺ κατὰ δυστυχίαν μᾶς εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστος. Τώρα, πὼς, ἐνῶ ὅλα τὰ χειρόγραφα τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ ἐν λόγῳ Ἀχμέτ βρίσκονται στὴν Ἁγία Σοφία, αὐτὸ ἐδῶ βρέθηκε στὴ βιβλιοθήκη τῶν ἀνακτόρων τοῦ Τὸπ-Καποῦ, εἶναι ἀνεξήγητο. Δυστυχῶς καμμιά σημεῖωση, εἴτε ἄλλη σφραγίδα δὲ μᾶς βοηθεῖ νὰ διαπιστώσουμε ἀπὸ τίνων χέρια πέρασε τὸ χειρόγραφό μας, καὶ πὼς κατέληξεν αὐτοῦ ποῦ εἶναι.

Στὰ 1913 ὁ βιβλιοθηκάριος τοῦ τότε αὐτοκρατορικοῦ Μουσείου τῆς Πόλης Ἀλῆ Βέης, τακτοποιώντας τὰ βιβλία καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς προαναφερμένης βιβλιοθήκης, βρῆκε κι' αὐτό, ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει, καὶ τὸ κατέχωρισε στὸν κατάλογο τῶν χειρογράφων τῆς με ἀριθμὸ 4371 καὶ τίτλο « Χαῖρουλλάχ ἐφέντη : Σεγιαχατναμέ (Ἑοδοιορικό) ». Κανεὶς ἀπὸ τότε, οὔτε κι' αὐτὸς ὁ σοφὸς Καρολίδης, ποὺ ἐσεκόνισε, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς, τὰ διάφορα χειρόγραφα τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς Πόλης, δὲν τὸ πρόσεξε — ἴσως σ' αὐτὸ νὰ συντελοῦσε κι' ὁ τίτλος του — κι' οὔτε κι' ἐγὼ ἴσως θὰ τὸ ξεχώριζα, ἂν δὲν τύχαινε νᾶναι στὸ βάθος τῆς ἴδιας θυρίδας²), ὅπου βρίσκονταν τὸ ὑπ' ἀριθμ. 478 χειρόγραφο τῆς « Ἱστορίας » τοῦ Ἀσικ Πασᾶ Ζαντέ, τῆς ὁποίας ἀντέγραφα ὅλο τὸ ἀναφερόμενο στὸν Πορθητῆ Μεχμέτ Β' κεφάλαιο.

Ἀπὸ τὸ προεισαγωγικόν, αὐτοβιογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ συγγραφέα, μαθαίνουμε πὼς αὐτὸς λέγεται Χαῖρουλλάχ Ἰμπν Σινασῆ Μεχμέτ ἁγᾶ, κι' ὅτι γεννήθηκε στὴν Πόλη στὰ 1792³). Ἀπὸ μικρὸς παρακολούθησε μαθήματα στὸν μεδρσεῖ τοῦ Ἐγιοῦπ, καὶ σὲ ἡλικία 18 χρονῶν, στὰ 1810, ὀνομάσθηκε « διδάσκαλος » (μουντερρις⁴). Στὰ 1815 διωρίσθηκε ἱεροδίκης Σκουταριοῦ (Χρυσουπόλεως)⁵) καὶ στὰ 1820 « μολλᾶς » (δικαστῆς πρώτου

1. Τὴν ἴδιαν αὐτὴ σφραγίδα ἔχουν καὶ πολλὰ χειρόγραφα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἁγίας Σοφίας. (Δέξ : ΑΒΡ. Ν. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, Ἔνα ἑλληνοτουρκικὸν χειρόγραφο τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἁγίας Σοφίας. « Νέα Ἑστία », Ἀθῆναι, 1939, Τόμος ΚΕ, σελ. 389-391).

2. Ἑρμᾶριο 12, Θυρίδα 16.

3. Χαῖρουλλάχ ἐφ. « Σεγιαχατναμέ », Βιβλ. Τὸπ-Καποῦ, ἀριθμ. 4371, Εἰσαγωγὴ , σελ. 1.

4. Αὐτόθι, σελ. 2.

5. Αὐτόθι, σελ. 2.

βαθμοῦ) Θεσσαλονίκης ¹⁾. Μένει ἐδῶ μερικοὺς μῆνες, ἀλλὰ διαφωνεῖ γιὰ κάποιο θρησκευτικὸ ζήτημα μὲ τὸν μουτσελέμη τῆς πόλης Γιουσούφ Βέη, καὶ φυλακίζεται στὸν Λευκὸ Πύργο ²⁾. Σὲ δυὸ μῆνες ὅμως ἀποφυλακίζεται καὶ καλεῖται στὴν Πόλη, ὅπου ἔχει διορισθῆ ἱεροδίκης (καδῆς) ³⁾. Κι' ἐνῶ ἐτοιμάζεται ἀκριβῶς γιὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν πρωτεύουσα, ξεσπᾷ ἡ ἐπανάσταση τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πολυγύρου (16 Μαΐου). Ἀναγκάζεται νὰ ἀναβάλει τὴν ἀναχώρησή του γιὰ δέκα - εἴκοσι μέρες ⁴⁾ καὶ παρευρίσκεται στὰ τραγικὰ γεγονότα τῆς 18 - 19 Μαΐου. Βλέπει τὸ αἷμα νὰ κυλᾷ ἄφθονο στοὺς δρόμους καὶ στὰ στενοσόκακα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ πονᾷ, ὅπως ὁ ἴδιος γράφει ⁵⁾, τοὺς φτωχοὺς ραγιάδες, ποὺ πληρώνοντας σφάλματα τῶν «ἀπίστων τῆς Ρωσσίας» σφάζονται εἴτε καίονται.

Ἐπιστρέφει στὴν Πόλη στὶς 17 Ἰουνίου 1821 ⁶⁾ καὶ πρώτη του δουλειὰ εἶναι νὰ ὑποβάλει στὸν σουλτάνο μιὰν ἐκθεση τοῦ ταξιδιοῦ του καὶ τῆς διαμονῆς του στὴ Θεσσαλονίκη, ἐκθέτοντας ὅ,τι εἶδε κι' ἔμαθε. Κι' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐκθεσὶ του τιτλοφορεῖ «Σεγιαχατναμέ» (ὀδοιπορικὸ), κατὰ τὴ συνήθεια τῆς ἐποχῆς.

Πότε καὶ ποῦ πέθανε ὁ Χαΐρουλλάχ ἐφέντης, εἶναι ἄγνωστο. Μιὰ ἐπιγραφή σ' ἓνα μανσωλεῖο τοῦ Ἑγιοῦπ, μὲ τ' ὄνομα Χαΐρουλλάχ ἱμπν Μεχμέτ ἀγᾶ, μᾶς δίδει τὴ χρονολογία 1270 ἔγ. (1854). Ὡστόσο, στὸ περισπούδαστο ἔργο «Χαντικὰτ - οἴλ - Δζεβαμῆ» τοῦ Χαφῆζ Χουσεῖν ⁷⁾, συναντοῦμε τὸ μανσωλεῖο αὐτὸ τοῦ Χαΐρουλλάχ ἱμπν Μεχμέτ ἀγᾶ μὲ τὴ σημείωση, ὅτι χτίσθηκε στὰ 1754. Θὰ παραδεχόμαστε ἴσως, πὼς ὁ συγγραφέας ἐκ παραδρομῆς ἔγραψε τὴν χρονιὰν αὐτὴν, ἀλλὰ ξέρουμε ἀπὸ τὸν πρόλογό του κι' ἀπὸ τὴν ζωὴ του ἀκόμα, ὅτι στὸ ἔργο του κατέγραψε ὅλα τὰ τζαμιὰ τῆς Πόλης ὡς τὰ 1182 ἔγ. (1768) κι' ὅτι πέθανε στὰ 1206 ἔγ. (1792) ⁸⁾. Καὶ τὸ γεγονὸς ἐξ ἄλλου, ὅτι τὸ ἴδιο αὐτὸ μανσωλεῖο βρίσκεται καταχωρισμένο στὸ βιβλίο τοῦ Χάμμερ «Constantinupolis und der Bosphoros» ⁹⁾, μᾶς πείθει, πὼς αὐτὸ δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὸν συγγραφέα μας.

1. Αὐτόθι, σελ. 3.

2. Αὐτόθι, σελ. 4.

3. Αὐτόθι, σελ. 4.

4. Αὐτόθι, σελ. 5.

5. Αὐτόθι, σελ. 12.

6. Αὐτόθι, σελ. 7.

7. «ΧΑΝΤΙΚΑΤ - ΟΥΛ - ΑΖΕΒΑΜΗ», ἔκδ. Ἐπουργ. Παιδ. Τουρκίας, Κων)πολις 1864, τόμ. Α, σελ. 148. Περιγραφικὸς κατάλογος ὄλων τῶν τζαμιῶν τῆς Πόλης. Ἔργο ἐξαιρετικὰ πολύτιμο γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Πόλης.

8. ΧΑΛΠΑ ΕΤΕΧΜ, «Τζαμιεερίμίζ», ἔκδοσις Καναάτ, Κωνσταντινούπολις, 1932-σελ. 6-7.

9. ΧΑΜΜΕΡ, Constantinupolis und der Bosphoros, Πέστη 1822, σελ. 35.

Ἔτσι θὰ πρέπει ἴσως νὰ παραδεχθοῦμε τὴ γνώμη τοῦ σοφοῦ ἱστορικοῦ τῆς γειτονικῆς χώρας Ἀχμέτ Ρεφίκ, πού στὴν μονογραφία του γιὰ τοὺς διάφορους μολλάδες τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας¹⁾ πιστεύει, πὸς ὁ Χαϊρουλλάχ ἐφέντης πέθανε στὰ 1849, κι' αὐτό, γιατί ἕστερα ἀπὸ τὴν χρονιαὶν αὐτὴν, δὲν ὑπάρχει κανένα ἔγγραφο ἢ κέλευσμα τῆς Πύλης ἢ τῶν Ἀνακτόρων σταλμένο σ' αὐτόν, πράγμα ἀκατανόητο ἂν θὰ ζοῦσε, τὴ στιγμή πού ἦταν καθὴς τῆς Πόλης, καὶ θάταν δυσκολοεξήγητο νὰ μὴν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ τοῦ γραφεῖ κίτι ἢ νὰ τοῦ δοθεῖ καμμιά διαταγή²⁾.

Τὸ « Ὀδοιπορικό » του, ὅπως ἀνάφερα καὶ παραπάνω, γράφτηκε σὰν ἔκθεση ἢ ὑπόμνημα καὶ ὑποβλήθηκε στὸν σουλτάνο Μαχμούτ Β' στὰ μέσα Ζιλχιτζέ 1236 ἔγ. (ἀρχὴς Σεπτεμβρίου 1821). Σ' αὐτὸ ὁ συγγραφέας μιᾶ γιὰ τὸ ταξίδι του, γιὰ τὶς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, χωρὶς νὰ παραλείπει ν' ἀναφέρει καὶ τὸ ἱστορικό τῆς ἀλώσεώς της ἀπὸ τὸν Μουράτ, ἀναφέρει τὰ τῆς διαφωνίας του μὲ τὸν Γιουσούφ Βέη, τὸν ὁποῖον ἀποκαλεῖ βάνουσο (χόϊράτ), ἐξιστορεῖ τὰ ὅσα τράβηξε φυλακισμένος στὸν Λευκὸ Πύργο, κι' ἀφοῦ ἐκθέσει τὰ τῆς σφαγῆς τῶν Ἑλλήνων — ἀναφέροντας μάλιστα κι' ἓνα - δυὸ ὀνόματα — καταλήγει μὲ τὴν εὐχή, ἢ ἐξέγερση αὐτῆ τῶν « ροῦμ » νᾶναι ἢ πρώτη καὶ τελευταία « γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ τῆς πατρίδας ».

Βέβαια δὲν πρέπει νὰ περιμένει ὁ ἀναγνώστης νὰ βρεῖ στὸ « Ὀδοιπορικό » ἱστορικὲς πληροφορίες ἰδιάζουσας σημασίας εἴτε ἄγνωστα στοιχεῖα. Ὅ,τι μὲ παρακίνησε στὴ μετάφρασή του, εἶναι τ' ὅτι στέκει τὸ μόνον γνωστὸ τουρκικὸ ἔργο, πού μιᾶ γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ μάλιστα γιὰ μιὰ περίοδὸ της πολὺ τραγικὴ καὶ ἔξαιρετικὰ σημαντικὴ γιὰ τὴν συμβολὴ της στὴν ἑλληνικὴ ἐθνεγεργασία³⁾.

1. ΑΧΜΕΤ ΡΕΦΙΚ, Οἱ μολλάδες τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἔκδ. Καναάτ, Κωνσταντινούπολις, 1931, σελ. 67.

2. ΑΧΜΕΤ ΡΕΦΙΚ, Ἰσταμπὸλ Χαγιατή (Ἡ ζωὴ τῆς Πόλης) 13ος αἰώνας Ἑγίρας, ἔκδ. Ἐθν. Τυπογρ. Κων/πολις, 1933, σελ. 16 - 17.

3. Τουρκικὰ ἔργα γιὰ τὴ Θεσσαλονικὴ ἐπὶ τουρκοκρατίας δὲν ὑπάρχουν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ περίφημο « Ὀδοιπορικό » τοῦ Ἑβλιά Τσελεμπή, κανένα ἄλλο ἔργο δὲν ξέρω, ἐγὼ τοῦλάχιστον, γιὰ τὴν πόλη μας. Εἶναι ἀξιοπεριεργὸ δέ, πὸς, τὴ στιγμή πού ἢ πόλη τούτῃ ἔπαιξε ἓναν ἀρκετὰ σημαντικὸ ρόλο στὴν ἱστορία τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, δὲν βρέθηκε κανεὶς τοῦρκος νὰ γράφει δυὸ λόγια γι' αὐτὴν. Τὰ μόνον γνωστὰ περὶ Θεσσαλονίκης εἶναι τὰ ὅσα γράφουν γιὰ τὴν ἀλώσὴ της ἀπὸ τοὺς τούρκους οἱ Ἀσίκ Πασά Ζαντέ (Ἱστορία), Σααντεττίν (Τάτζ - οὔλ - Τεβαρίχ), Κιατίπ Τσελεμπή (Τακβίμ - οὔλ - Τεβαρίχ), Ἀλῆ (Κιουνχοῦλ - ἀχμπάρ), Ἴντρις Μπιτλιοῆ (Χέγτ - Μεχίστ), Σολάκ Ζαντέ (Ἱστορία), Ἰμπν Κεμάλ (Ἱστορία) καὶ Μανσουρη Ζαντέ Μουσταφά πασά (Νεταγιτζ - οὔλ - Βουκουάτ).

Ο Δ Ο Ι Π Ο Ρ Ι Κ Ο Ὑ

... Ὅταν λοιπὸν ὁ πιστὸς δοῦλος τῆς ἐξοχότητάς Σου καὶ κραταιὸς αὐθέντης μου, Χαλὲτ ἐφέντης¹⁾, μοῦ ἀνακοίνωσε τὴν προσκυνητὴ μου διαταγὴ Σου, νὰ φύγω γιὰ τὴν θεοφροῦρητὴ πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης, γιὰ ν' ἀναλάβω ἐκεῖ τὰ ὑψηλὰ καθήκοντα τοῦ « μολλά », ἀναλογίσθηκα τὸ βάρος τῆς εὐθύνης πού θὰ εἶχα στὴ θέση αὐτή, γιὰ τὴν ὁποίαν μὲ ἔκρινες ἄξιο, ἀναμέτρησα τὶς δυνάμεις μου, εἶδα, ὅτι μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Ἀλλάχ καὶ μ' ἀλάθητον ὁδηγὸ μου τοὺς θεῖους καὶ ἱεροὺς νόμους τῆς θρησκείας μας, θὰ μπορούσα νὰ φανῶ ἄξιος τῆς ἀποστολῆς μου, καὶ ἐτοιμάσθηκα γιὰ τὸ μακρυνὸ ταξίδι μου. Ἔτσι, στὰ μέσα τοῦ Ρεμπτιούλ - ἀχίρ τοῦ ἔτους ἐγείρας 1235 (Αὐγούστος 1820) ξεκίνησα γιὰ τὴ θέση μου, καὶ ὕστερα ἀπ' ἓνα ἀρκετὰ ἐπίπονο ταξίδι ἀρκετῶν ἡμερῶν, ἐφθάσα, στίς 8 Τζεμαζιούλ - ἐβέλ (Σεπτέμβριος 1820) στὴν Θεσσαλονίκη.

Ὅμως, Θεέ μου, ποιά ἦταν ἡ ἐκπληξή μου, ὅταν περνώντας τὴν πύλη τοῦ Βαρδάρ, βρέθηκα στὴν μεγάλη λεωφόρο, πού ἐνώνει τὴν Ἀνατολὴ μὲ τὴ Δύση²⁾. Ἡ Μεγαλειότητά Σου μπορεῖ νὰ ναι περήφανη, πού ἀνάμεσα στίς τόσες καὶ τόσες πόλεις, πού κατέχει, συγκαταλέγεται καὶ ἡ Θεσσαλονίκη. Τὶ νὰ πρωτοθαυμάσει κανεὶς! τὰ τζαμιά της; τοὺς τεκκέδες της; τὶς ἀγορὲς (τσαρσιά) της ἢ τὸν ὑπέροχο, παραδείσιο λόφο τοῦ Τσαοῦς - Μαναστήρ (Μονῆς Βλατάδων); καὶ τὸ Γεντῆ - Κουλέ; καὶ ὁ Κανλῆ - Κουλές (Λευκὸς Πύργος); καὶ ὁ Τοπχανές; (ἡ σημερινὴ Ἀποθήκη Ὑλικῶν εἰς τὴν ὁδὸν Φράγκων). Λέγουν, ὅτι τὸ μεγαλεῖο μιᾶς πόλης καὶ ἡ δυνάμη της ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν τζαμιῶν πού ἔχει. Ἄν αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια — καὶ βέβαια εἶναι μιὰ σοφὴ ἀλήθεια! — τότε ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ δυνατὲς πόλεις Σου, ἂν ὄχι ἡ πιὸ δυνατὴ. Ὁ φίλτατος « Μπὰς - Τσαοῦς » (Ἀρχιεπισκοπῆς) τοῦ μουτεσελίμη — ἄς εὐλογεῖ ὁ Παντοδύναμος Ἀλλάχ τοὺς χρόνους του! — μοῦ εἶπε, πὼς στὴν πόλιν ὑπάρχουν πάνω ἀπὸ ἑβδομήντα τζαμιά, καὶ ἀνάμεσά τους εἶναι φημισμένο τὸ « Μπουρμαλῆ Τζαμί » (ἐλικοειδές)³⁾, ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὰ ἄλλα, πού πρῶτα ἦσαν ἐκκλησίες τῶν

1. ΧΑΛΤΡΟΥΛΛΑΧ ΕΦ. Σεγιαγατναμέ. Βιβλιοθ. Τόπ - Καπού, ἀριθμ. 4371. Σελίδες 10-24. Οἱ σελίδες 1-9 εἶναι ἀφιερωμένες, κατὰ τὴν συνήθεια τῆς ἐποχῆς, στὴν αὐτοβιογραφία τοῦ συγγραφέα.

2. Ὁ περίφημος « νισαντζῆς » (ἰδιαίτερος γραμματέας) τοῦ σουλτάνου Μαχμουτ Β' (1761-1822). Λεπτομέρειες γι' αὐτὸν δέξ: ΑΒΡ. ΒΑΠΟΡΙΔΟΥ, Ἐπιτομὸς Βιογραφικῆ Ἱστορίας τῶν Σουλτάνων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, Κωνσταντινούπολις, ἔκδοσις β', 1887, τεῦχος δεύτερον, σελ. 174-186.

3. Ἐννοεῖ τὴν Ἐγνατία.

4. Κατὰ ὁμολογίαν παλιῶν Θεσσαλονικέων, τὸ τζαμί αὐτὸ βρισκόταν λίγο πιὸ κάτω ἀπὸ τὴν σημερινὴ στάση Κολόμβου, ὅπου τὸ ξενοδοχεῖον « Βιέννη ». Ἐκὰθ τῷ 1917 κατὰ τὴν μεγάλην πυρκαϊάν.

ἀπίστων. Γιατί, θὰ ξέρει βέβαια ἡ Μεγαλειότης Σου, ὅτι ἡ πόλις αὐτή, πολλὰ χρόνια πρὶν, ἦταν στὰ χέρια τῶν ἀπίστων καὶ τὴν ἐκυρίευσεν ὁ ἔνδοξος πρόγονός Σου, σουλιτᾶνος Μουράτ Χάν ὁ Β΄.

Μιὰ μέρα, γράφουν οἱ παλιές ἱστορίες¹⁾, ὁ σουλιτᾶνος Μουράτ Χάν ρώτησε τοὺς βεζύρες του : « Εἶναι πολὺ μακρὰ ἡ Θεσσαλονίκη ; », κι' αὐτοὶ τοῦ ἀπάντησαν : « Εἶναι τρεῖς μέρες ἀπὸ τὴν Σέρρες ! Τότε ὁ βασιλιάς μας ὁ ἔνδοξος, ξεσηκώθηκε καὶ εἶπε : « Γιατὶ στεκόμαστε λοιπόν ; Βιαστήτε νὰ ἐτοιμάσετε τὴν ἔφοδό μας ! ». Πάνω σ' αὐτό, μάζεψαν τηλεβόλα καὶ μπᾶλλες²⁾, καλέσανε τὰ πλοῖα ἀπὸ τὴν Καλλίπολη, κρούσανε τὰ τύμπανα κι' ἐτοιμάστηκαν γιὰ ἐκστρατεία. Προχώρησαν καὶ φθάσανε μπροστὰ στὸ φρούριο τῆς Θεσσαλονίκης, ἐνῶ ταυτόχρονα εἶχαν φθάσει ἐκεῖ κι' ἄλλοι πολεμισταὶ δικοὶ μας ἀπὸ τὰ γύρω χωριά. Ἄρχισαν νὰ χτυποῦν, νὰ πολεμοῦν καὶ κράτησε μέρες πολλές ὁ ἀγώνας. Ὅμως τὸ φρούριο δὲν ἔπεφτε. Τότε ὁ σουλιτᾶνος στράφηκε στοὺς βεζύρες καὶ φώναξε : « Γι' αὐτὸ ἤλθαμε ἐδῶ λοιπόν ; Γιὰ νὰ χτυπιόμαστε ἄδικα ; Τὸ φρούριο πρέπει νὰ πέσει καὶ νὰ μποῦμε ὅπως - ὅπως στὴν πόλι ! ». Πάνω σ' αὐτό, ὁ Ἐβρενὸς ὀγλοῦ Ἀλῆ Βέης³⁾ εἶπε : « Ἐνδοξε σουλιτᾶνε ! Μονάχα ἂν ὑποσχεθεῖς στοὺς στρατιῶτες, πὼς θὰ μπορέσουν νὰ λεηλατήσουν τὴν πόλι, μονάχα τότε θὰ πέσει τὸ φρούριο. Ξέρε το ! ». Κι' ὁ βασιλιάς, χωρὶς κἄν νὰ πολυσκεφθεῖ, διέταξε : « Ἐμπρὸς παλληκάρια μου ! Τὸ φρούριο εἶναι δικό σας ! Γιάγμα !... (Ληλασία) ». Ἔτσι, μόλις πῆραν τὴν εἶδηση τούτη οἱ πολεμισταὶ, ὤρμησαν μὲ λύσσα πάνω στὸ φρούριο, φέραν σκάλες, κατώρθωσαν νὰ μποῦν μέσα καὶ σὲ λίγο τόχαν στὰ χέρια τους. Ξεχύθηκαν τότε σὰν σίφουνας μέσα στὴν πόλι καὶ λεηλάτησαν τὰ σπίτια καὶ τὰ πάντα. Αἰχμαλώτισαν τοὺς ἄπιστους, μοιράσαν τὰ ἐρημωμένα σπίτια τῶν ἀπίστων στοὺς μουσουλμάνους καὶ μεταφέραν τὸν πληθυσμὸ τῶν Γιαννιτσῶν ἐδῶ. Μπῆκαν στὶς ἐκκλησίες τῶν ἀπίστων καὶ τὶς μετατρέψαν σὲ τζαμιά. Κι' εἶναι ἀπὸ τότε, πὺν ἡ θρησκεία μας ἀπόκτησε τὰ περιλάμπρα τζαμιά Ἐσκι - Τζουμά (Ἀχειροποίητος - Ἁγία Παρασκευή), Καζαντζιλάρ (Παναγία Χαλκέων), Ἁγία Σοφία, Γιακούπ πασᾶ (Ἁγία Αἰκατερίνη), Κασιμιέ (Ἁγιος Δημήτριος⁴⁾), Ἰσχακιέ (Ἁγιος Παν-

1. Ἀπὸ τὸ κομμάτι αὐτό, φαίνεται πὼς ὁ συγγραφεὴς εἶχεν ὑπ' ὄψη του τὴν « Ἱστορία » τοῦ Ἄσικ Πασᾶ Ζαντέ, ὅπου (Ἔκδ. Ὑπουργ. Παιδείας Τουρκίας, Κωνσταντινούπολις, 1915, σελ. 118) συναντοῦμε τὸ ἱστορικὸ τῆς ἄλωσης τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸν Μουράτ, ἔτσι ὅπως τὸ παραθέτει κι' ὁ ἴδιος

2. Σφαῖρες πέτρινες.

3. Γιὸς τοῦ Ἐβρενὸς Βέη, ἀρνησὶθηρῆσκου Ἕλληνα, πὺν ὑπηρέτησε τοὺς τούρκους ἀπὸ τὰ πρῶτα ἀκόμα χρόνια τῆς ἰδρύσεως τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Διάσημος γιὰ τὴν ἀνδρεία του πολεμιστής. Πέθανε στὰ 1436.

4. Ὁ Ἁγιος Δημήτριος μετατράπηκε σὲ τζαμί στὰ 1452 - 1483, ὅπως μαρτυρεῖ μὰ κάποια ἐπιγραφή στὸν νάρθηκα, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Ἄδ. Ἀδαμαντίου (Ἡ

τελεήμων), Σογοῦκ-Σοῦ (Ἅγιοι Ἀπόστολοι), Ὅρτὰς ἐφέντη (Ἅγιος Γεώργιος), κι' ἄλλα πολλά, μικρὰ καὶ μεγάλα. Ἔτσι ἡ ἄπιστη αὐτὴ πολιτεία, στὰ 833 ἔγ. (1430) μετεβλήθηκε σ' ἓναν ἐπίγειο μουσουλμανικὸ παρὰδεισο, χάρις στὴν γενναιότητα καὶ τὴν ἀνδρεία τοῦ ἑνδοξοῦ σουλτάνου μας καὶ προγόνου Σου Μουράτ Χὰν Β'.

Σήμερα ἡ Θεσσαλονίκη ἔχει ὡς ἑκατὸ χιλιάδες κατοίκους, ἀπ' τοὺς ὁποίους οἱ σαράντα εἶναι μουσουλμᾶνοι κι' οἱ ἄλλοι, ἄπιστοι, ρωμιοί, ἔβραιοι κι' ἀρμένιοι. Οἱ ἄπιστοι αὐτοὶ ἔχουν ἓναν δεσπότη-ἐφέντη, ποὺ λέγεται Μακάρο (Μακάριος, ἐπίσκοπος Κίτρους) καὶ ποὺ κάθεται στὸ Μητροπολιτχανέ (Μητρόπολη). Ἔχουν ἓνα-δυὸ σχολεῖα καὶ μερικὲς ἐκκλησίες, ποὺ ἢ πιὸ μεγάλη τους εἶναι αὐτὴ ποὺ ὀνομάζουν Μηνᾶ ἐφέντη (Ἅγιος Μηνᾶς) καὶ ποὺ μέσα στὰ κελιά της μαζεύονται ὅλοι οἱ πρόκριτοι χριστιανοὶ καὶ συζητοῦν γιὰ τὸ Πατριαρχεῖο, γιὰ τὸ Φανάρι καὶ γιὰ τὸν Μωριά. Τὴ μέρα μάλιστα ποὺ ἔφθασα καὶ πῆγα στὸ Κονάκι, εἶχαν φέρεи ἐκεῖ, μπροστὰ στὸν Γιουσούφ Βέη, ἓναν μεσήλικα ἄπιστο, Μεστανέ ἐφέντη, γιατί, λέγει, μάθαινε στὰ παιδιὰ του ἓνα τραγούδι, γραμμένο ἀπὸ ἓναν ἄπιστο τῆς Θεσσαλίας¹⁾, ποὺ ἡ Μεγαλειότης Σου, μὲ προγενέστερο προσκυνητὸ φιρμάνι Σου, εἶχες καταδικάσει καὶ ἀπαγορεύσει.

Ὅμως, ὅ,τι μούκαμε μεγαλύτερη ἐντύπωση ἐδῶ, εἶναι τ' ὅτι οἱ ἄπιστοι ρωμιοί, παρὰ τὴν προσκυνητὴ διαταγὴ Σου, καὶ μ' ἀνοχὴ τοῦ ἀρχιαστυνόμου²⁾ Ἰσακίρ Βέη, ποὺ ἴσως καὶ νὰ παίρνει «ρουσφέτια» (φιλοδορήματα) γι' ὅλα αὐτὰ, τριγυροῦν στοὺς δρόμους μ' ἄλογο, μὲ καλὰ ροῦχα, καὶ τὸ χειρότερο, δὲν κατεβαίνουν ἀπὸ τὸ πεζοδρόμιο ὅταν τύχει νὰ συναντήσουν κανέναν πιστό³⁾.

Βυζαντινὴ Θεσσαλονίκη, Ἀθήναι, 1914, σελ. 124, σημ. 3). Βλέπε ἀκόμα, Α. Βακαλοπούλου, Συμβολὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης, Περιοδ. Γρηγόριος Παλαμάς, τόμ. Κ', Θεσσαλονίκη, 1936, σελ. 35 κ. ἔξ.

1. Πιθανὸν νὰ πρόκειται γιὰ τὸ Ρήγα Φερραῖο.

2. Τὴ λέξη «σούμπαση» μετέφρασα ἀρχιαστυνόμος. Βλέπε σχετικὰ Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ., τόμ. ΚΒ, σελ. 154 γ.

3. Εἶναι γνωστὸ, πὺς τὰ πρῶτα μετὰ τὴν ἄλωση χρόνια, κι' ὡς τὰ 1750 μάλιστα, οἱ μὴ μουσουλμᾶνοι κάτοικοι τῆς Τουρκίας ὑπάγονταν σ' ἓνα πλῆθος περιορισμούς, τόσο στὴν ἐμφάνιση, ὅσο καὶ στὴν συμπεριφορὰ τους ἀπέναντι στοὺς μουσουλμάνους. Στὰ 1630 μάλιστα (21 Ἰουλίου), ἐπὶ Μουράτ Δ', εἶχεν ἐκδοθῆ καὶ σχετικὸ διάταγμα (ἀντίγραφό του βρίσκεται στὰ χέρια μου), ποὺ κοινοποιήθηκε σὲ ὅλους τοὺς ἱεροδικεῖς, ἐφιστώντας τὴν προσοχὴ τους στὴν ἐφαρμογὴ τῶν μέτρων αὐτῶν. Μὲ τὸν καιρὸ ὡστόσο οἱ διατάξεις αὐτές, ποὺ καθώριζαν τὴν ἀμφίεση τῶν μὴ μουσουλμάνων, εἶχαν ἀτονήσει, κι' εἶναι περιέργο, πὺς ὁ Χαϊρουλλάχ ἐφ. παραξενεύεται βλέποντας, στὰ 1820, τοὺς ρωμιούς «νὰ μὴ κατεβαίνουν ἀπὸ τὸ πεζοδρόμιο, ὅταν τύχει νὰ συναντήσουν κανέναν μουσουλμᾶνο» καὶ μάλιστα, σὲ μιὰ πόλη σὰν τὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ τὸν καιρὸ ἐκεῖνο, δὲν εἶχε μουσουλμάνους τέτοιους, ποὺ στὸ ἀντίκρουσμά τους νὰ πρέπει οἱ ἄλλοι νὰ παραμερίζουν.

Ἄκόμα, μ' ἐκνεύρισε πολὺ καὶ τὸ καθημερινὸ χτύπημα τῆς καμπάνας τῶν ἐκκλησιῶν καὶ πρὸ παντὸς τῆς Μητροπόλεως, ποὺ χτυπᾷ τόσο ἄσχημα στ' ἄφτια τῶν μουσουλμάνων καὶ τοὺς θυμίζει, ὅτι κάτω ἀπὸ τὸν ἴδιον μ' αὐτοὺς οὐρανὸ ζοῦν κι' ἄνθρωποι τόσο τυφλοὶ κι' ἀνόητοι, ὥστε νὰ πιστεύουν πὼς στὸν κόσμον ὑπάρχουν κι' ἄλλες θρησκείες πιὸ ἀληθινὲς ἀπὸ τὴν δική μας τοῦ — μεγάλη ἢ χάρη Του! — Μωάμεθ¹⁾.

Δέκα μέρες μετὰ τὴν ἀφιξή μου συναντήθηκα μὲ τὸν μουτεσελίμη Γιουσούφ Βέη. Μὲ δέχθηκε στὸ Χιοκιουμέτ - Κοναγὴ (Κονάκι, Διοικητήριο), παρουσίᾳ καὶ τοῦ μουφτῆ, τοῦ γενητσάρ - ἀγᾶ Ἄζιζ ἀγᾶ καὶ τοῦ ἀρχιαστυνόμου Τσακίρ ἐφέντη. Ὁ Γιουσούφ Βέης, εἶναι ἄνθρωπος βάνασος, τυραννικὸς καὶ χριστιανομάχος (γκιαοῦρ ντουσμανῆ). Οἱ ἄλλοι μπροστά του, κι' αὐτὸς ἀκόμα ὁ μουφτῆ ἐφέντης, στέκονται μὲ σταυρωμένα χέρια καὶ δὲν τολμοῦν νὰ ποῦν τὴ γνώμη τους. Ἐγὼ ὥστόσο, ὁ ταπεινὸς δοῦλος Σου, συνηθισμένος στὴν καλωσύνη καὶ τὴ δίκαια κρίση Σου, δὲν μπόρεσα νὰ δεχθῶ χωρὶς συζήτηση τὰ ὅσα μοῦ εἶπε. Καὶ ἦταν αὐτά, τὰ παρακάτω: «Οἱ ἄπιστοι ρωμοὶ τοῦ βιλαγιετιοῦ δείχνουν ἐδῶ καὶ λίγο καιρὸ κάποιαν ὑποπτη κίνηση. Ἐτοιμάζουν, λέγει, ἐξέγερση ἐνάντια στὴν κυβέρνηση καὶ τὴν ἐξουσία Σου. Καὶ γι' αὐτὸ πρέπει ἀλύπητα νὰ τοὺς χτυποῦμε, ὅπου τοὺς βροῖσκουμε. Βέβαια ἐγὼ ἐναντιώθηκα σ' αὐτά, γιατί, Θεέ μου, ποιὸς θὰ τολμήσει νὰ ἐπαναστατήσει²⁾ στὴν δική Σου δύναμη καὶ ἐξουσία; Τοῦ εἶπα, πὼς θ' ἄταν προτιμότερο, ἀντὶ νὰ τοὺς τυραννοῦμε, νὰ τοὺς φερνόμαστε καλύτερα σὰν φίλοι, ὥστε νᾶναι εὐχαριστημένοι καὶ νὰ μὴν ἔχουν παράπονα».

Τὰ λόγια μου αὐτὰ τοῦ φάνηκαν τολμηρὰ καὶ ἀγανακτισμένους βγῆκεν ἀπὸ τὴν αἴθουσα. Ἐφυγα τότε κι' ἐγὼ καὶ ἀφοῦ προσενηχίθηκα καὶ συμβουλευθῆκα τὸ Ἱερὸ Κοράνιο, ξεκίνησα νὰ συναντήσω τὸν Δεσπὸτ - ἐφέντη καὶ νὰ τοῦ πῶ νὰ συμβουλέψει τὸ ποιμνιό του³⁾, νᾶναι πιὸ πιστὸ στοὺς νόμους τοῦ Σερεῆ καὶ νὰ ὑπακούει στὶς διαταγὰς τοῦ Κονακιοῦ. Ὁ Δεσπὸτ - ἐφέντης μὲ δέχθηκε σὰν παλιὸ φίλο, κι' ἐνῶ πίνουμε τοὺς καφέδες ποὺ μᾶς ἔφεραν ἕνας «τσαούσης» (κλητήρας), τοῦ εἶπα ὅ,τι εἶχα κατὰ νοῦ. Μ' ἄκουσε, βρῆκε πὼς εἶχα δίκαιο, καὶ φεύγοντας, μοῦ εἶπε νὰ Σοῦ μεταβιβάσω τὴν πίστη καὶ τὴν ἀφοσίωση ὅλων τῶν ρωμιῶν τῆς Θεσσαλονίκης. Τὸν δεσπὸτ - ἐφέντη αὐτὸν οἱ ρωμοὶ τὸν λέγουν Μακάρ (Μακάριος, ἐπίσκοπος Κίτρους), ὅμως γιὰ νᾶμαι εἰλικρινής, δὲν κατάλαβα, ἂν αὐτὸ εἶναι τὸ ἀξίωμα του (ρουμπεσῆ) ἢ τ' ὄνομά του.

Τὴν ἐπίσκεψή μου αὐτὴν στὸν Μακάρ ἐφέντη πληροφορορήθηκε ἀπὸ τοὺς «χαφιέδες» του ὁ Γιουσούφ Βέης κι' ἀπὸ τότε ἐγένετο ἐχθρὸς μου περι-

1. Ἀκολουθοῦν δύο τετράστιχα θρησκευτικοῦ περιεχομένου, ποὺ παραλείπω.

2. Στὸ κείμενο ὑπάρχει ἡ ἔκφραση «μπὰς καλντιριμάκ» (σηκῶνο κεφάλι).

3. Στὸ κείμενο ὑπάρχει ἡ λέξη «ταΐφασή», ποὺ κατὰ λέξη σημαίνει «τὸ σῶμα του».

μένοντας εὐκαιρία νὰ μ' ἐκδικηθεῖ. Κι' αὐτὴ δὲν ἄργησε. Στὰ τέλη τοῦ Σουμπὰτ ¹⁾ τοῦ 1236 ἔγ. (Φεβρουάριος 1821), ἐνῶ καθόμουν μπρὸς στὸ μεγάλο καφενεῖο, ποῦ εἶναι δίπλα στὸ Καζαντζιλὰρ - τζαμισὴ (Παναγία Χαλκῆων), εἶδα νὰ φέρονουν ἕναν νεκρὸ ἄπιστο. Τὸν κρατοῦσαν τέσσερις ἄπιστοι κι' ἀπὸ πίσω ἀκολουθοῦσαν ἄλλοι δέκα ἢ εἴκοσι, δὲν θυμᾶμαι καλά, ρωμιοί. Ρώτησα κι' ἔμαθα πὼς ἦταν κάποιος ἀπὸ τοὺς πρόκριτους ρωμιοὺς καὶ λέγονταν Σπαντὸν ἐφέντης (Σπανδούνης ;). Σηκώθηκα τότε καὶ εἶπα : « Ὁ Θεὸς ἄς τὸν συγχωρέσει ! » (Ἄλλὰχ ραχμὲτ εἰλεσίν !). Τόμαθεν αὐτὸ ἀπὸ τοὺς ἴδιους χαφιέδες του ὁ Γιουσούφ Βέης καὶ μὲ κάλεσε στὸ Κονάκι. Ἐκεῖ μοῦ εἶπε — Ἡμαρτον Θεέ μου ! — ὅτι ἤμουν « γκιαούρης » (ἄπιστος) κι' ὅτι ἔπρεπε νὰ μ' ἀποκεφαλίσαι. Σ' ἐρώτησή μου, ποῖο ἦταν τὸ σφάλμα μου, ἀποκρίθηκε πὼς μονάχα οἱ ἄπιστοι λυποῦνται τοὺς ἀπίστους, κι' ὅτι τὸ Ἱερὸ Κοράνιο ἀπαγορεύει στοὺς πιστοὺς τοῦ Ἰσλάμ νὰ λέγουν « Ἄλλὰχ ραχμὲτ εἰλεσίν ! » γιὰ τοὺς ἀπίστους. Ζήτησα νὰ μοῦ δείξει σὲ ποῖο σημεῖο τοῦ ἱεροῦ Βιβλίου μας εἶναι γραμμένο αὐτὸ καὶ γι' ἀπάντηση, διέταξε τὸν ἀρχιαστυνόμο καὶ τὸν φίλτατο, ἀλλὰ δυστυχημένο, ἀρχικλητῆρα νὰ μὲ ρίξουν στὰ « μουντρούμια » τοῦ Κανλῆ Κουλέ (Λευκοῦ Πύργου). Ἔτσι κι' ἔγινε. Στις 27 Σουμπὰτ τοῦ 1236 ἔγ. (27 Φεβρουαρίου 1821) μὲ σύρανε οἱ δυὸ προαναφερόμενοι καὶ μὲ κλείσαν στὰ ὑγρά ὑπόγεια τοῦ Λευκοῦ Πύργου. Κι' ἀπὸ τότε ἀρχίζει τὸ μαρτύριό μου, μαρτύριο τέτοιο, ποῦ ἂν δὲν πρόκαμε νάρθει ἡ τίμια διαταγὴ Σου (μπουγιουρουλντι) τοῦ διορισμοῦ μου ὡς καδὴ τῆς Πόλης, ἀσφαλῶς θὰ κατέληγε στὸν ἀτιμωτικὸ γιὰ ἕναν μουσουλμᾶνο θάνατο μέσα στὴ φυλακή ²⁾.

Ὁ Πύργος αὐτός, ποῦ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ ἀριστουργήματα τοῦ μακαριότη « μιμὰρ πασιῆ » ³⁾ Σινάν ⁴⁾, ἦταν γιομᾶτος ἀπὸ εἰδῶν - εἰδῶν ἀνθρώπους καὶ μάλιστα ἀπίστους. Ἡ ζωὴ ἐκεῖ μέσα εἶναι φρικτὴ, κι' ἂν δὲν ἔχει κανεὶς συντροφιά του τὴ σκέψη τοῦ παντοδύναμου Ἄλλὰχ, δύσκολα μπορεῖ νὰ ζήσει. Εἶδα, κραταιότατε αὐθέντη μου, φτωχὰ ἀνθρώπινα πλάσματα, ποῦ

1. Ἐνῶ προηγουμένως ὁ συγγραφέας μεταχειρίζεται τοὺς σεληνιακοὺς μῆνες, ἀπὸ δῶ κι' ἔπειτα χρησιμοποιεῖ τὶς τουρκικὲς ὀνομασίαις τῶν μηνῶν. Ἴσως νᾶναι κι' αὐτὸ μιὰ ἀπὸ τὶς καινοτομίαις τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης τοῦ Μαχμούτ Β'.

2. Ἀκολουθοῦν δύο τετράστιχα.

3. Πρῶτος ἀρχιτέκτονας τῆς αὐτοκρατορίας.

4. Δὲς γι' αὐτόν : Ἐπετηρίδα Ἐταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν, τόμος ΙΔ' 1938, ΑΒΡ. Ν. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, Σινάν ὁ ἀρχιτέκτων. — Δὲν ἔχει δίκαιο ὁ Χαῖρουλλάχ ἐφέντης, γράφοντας, πὼς ὁ Λευκὸς Πύργος εἶναι ἔργο τοῦ Σινάν. Στὸ ἴδιο σφάλμα πέφτει κι' ὁ σοφὸς Μπάμπιγκερ (Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Δ', 1929, σελ. 15), ἴσως γιὰ τὴν γελάσθηκα ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή τῆς εισόδου, ποῦ ἀναφέρει, ὅτι ἐπὶ Σινάν Πασᾶ, ἐπιδιορθώθηκα ὁ Πύργος. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι ξερούμε, ὅτι ὁ πύργος μας χτίσθηκα πολὺ προγενέστερα, κι' αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Σινάν στὸ ἔργο του « Τεζκερετ - οὐλ - ἔμπνιέ », ποῦ εἶναι κατάλογος τῶν ὄσων ἔχτισε, δὲν τὸν ἀναφέρει.

μέναν ἐκεῖ μέσα, τρεῖς καὶ τέσσερις μῆνες, ρωμιοὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, γιατί συνάντησαν στὸν δρόμο τὸν Γιουσοῦφ Βέη καὶ δὲν τὸν χαιρέτησαν, ὅπως θ'ἄπρεπε, ἢ ἀκόμα, γιατί μαζεύονταν στὴν ἐκκλησία τοῦ Μηνᾶ ἐφέντη (Ἁγίου Μηνᾶ) καὶ συζητοῦσαν γιὰ τὸ πατριαρχεῖο καὶ τὸν «πατρικ ἐφέντη» (πατριάρχη). Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἦσαν πιασμένοι ἀπὸ τὴν ὑγρασία καὶ τὴν πείνα, γιατί, πρέπει νὰ ξέρεις, γαληνότατε πατισάχ μου, ὅτι μόνο νερὸ δίδουν ἐδῶ στοὺς φυλακισμένους. Γνώρισα τὸν πρόκριτο τῶν ἀπίστων τῆς Θεσσαλονίκης, τὸν Μαλάκη ἐφέντη, ἄνθρωπο θεοσεβούμενο καὶ τίμιο, ποὺ τὸν φυλάκισαν, γιατί, λέγει, ἦταν «μουτεβελῆς» (ἐπίτροπος) τῆς Μητροπόλης. Ὅμως τὸ πιὸ τραγικὸ ἦταν, ποὺ δυὸ μέρες ὕστερα ἀπὸ μένα φέραν μισοπεθαμένο κάποιον μεγάλον ἀπιστο ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ Φαναριοῦ, τὸν Παπᾶζ ἐφέντη¹⁾, γιατί ἐτοιμάζονταν νὰ φύγει γιὰ τὴν χώρα τῶν Βλάχων (Ρουμανία), νὰ δώσει τὸ μήνυμα τοῦ ξεσηκωμοῦ τῶν ραγιάδων ἐνάντια στὴν ἐξουσία Σου. Ὁ ἁμαρτωλὸς αὐτὸς εἶχεν ἔλθει στὴ Θεσσαλονίκη μερικὲς μέρες πρὶν, κι' εἶχε μαζί του κι' ἓνα γράμμα τοῦ πατριάρχη γιὰ τὸν Μακάρ ἐφέντη. Κι' ἴσα-ἴσα τὴ στιγμὴ ποὺ πήγαινε στὸ μητροπολιτικὸ μέγαρο τὸν πιάσαν δυὸ «μπασημποζούκ» (ἄτακτος στρατὸς ἢ πολίτες) καὶ τὸν κουβάλησαν, χτυπώντας τον καὶ δέροντάς τον στὸ Κονάκι. Ἐκεῖ, χωρὶς κἄν νὰ τὸν ἀφήσουν νὰ μιλήσει, τοῦ δώσαν ἑκατὸ «καμτσικιές» (μαστιγώσεις) καὶ τὸν στεῖλαν στὸν «Κανλῆ Κουλέ». Βέβαια, ἂν ἦταν φταίχτης, δίκαια τιμωρήθηκε. Ὅμως, ἂν δὲν ἦταν; Δὲ θὰ δώσουμε ὅλοι, πιστοὶ κι' ἀπιστοὶ, λόγο τῶν πράξεών μας στὴ μέλλουσα ζωὴ; Καὶ ὁ Γιουσοῦφ Βέης δὲν θὰ τιμωρηθεῖ ἄραγε στὸν ἄλλον κόσμο, γιὰ ὅσα φρικτὰ ἔκαμεν ἐδῶ; . . . Ὁ Παπᾶζ ἐφέντης αὐτὸς ἔμεινε μαζί μας τρεῖς μέρες καὶ κατόπιν τὸν πῆραν γιὰ νὰ τὸν παραδώσουν στὸν γενιτσάρ-ἁγᾶ νὰ τὸν θανατώσει. Πρὶν φύγει, συγχώρα με γι' αὐτὸ αὐθέντα μου, τὸν ἀγκάλιασα καὶ τὸν φίλησα, γιατί σι' ἀλήθεια, ἦταν τίμιος ἄνθρωπος, κι' ἂν ἔφταιξε, ἦταν ἀπ' τὴν καλὴ του τὴν καρδιά²⁾.

Οἱ μέρες μου περνοῦσαν ἐκεῖ μέσα θλιβερὲς καὶ πικραμένες μὲ τὴ συντροφιά τῶν ἀπίστων καὶ μερικῶν ἄλλων ἄτυχων ὅπως ἐγώ, μουσουλμάνων. Οἱ ἀπιστοὶ μαζεύονταν γύρω μου καὶ καταριόνταν τὸν Γιουσοῦφ Βέη, λέγοντας πὼς τὸ αἷμα τῶν ρωμιῶν τῆς Θεσσαλονίκης θὰ τὸν ἔπνιγε σὰν βρυσκόλακας.

Ἐνα βράδυ φέραν καὶ τὸν Νικολῆ ἐφέντη, τὸν ἐπωνομαζόμενο Μπιγκλοῦ. Αὐτὸς μᾶς εἶπε φρικτὰ πράγματα. Οἱ Ἕλληνες τοῦ Μωριά, ἐδῶ κι' ἓνα μῆνα, εἶχαν ἐπαναστατήσει. Κι' ὁ Γιουσοῦφ Βέης εἶχε πληροφορίες,

1. Θὰ πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸν Ἀριστείδη Παπᾶ, ἀπεσταλμένο τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη. Πρὸβλ. ΧΡ. ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡμερολόγιον τοῦ Ἀγῶνος, σελ. 8.

2. Ἀκολουθοῦν τρία τετράστιχα.

ὅτι θὰ ἐπαναστατοῦσαν καὶ οἱ ἄπιστοι τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν γύρω χωριῶν. Γιὰ νὰ προλάβει κάθε ἐνδεχόμενο κακό, ζήτησε ἀπὸ τοὺς ρωμιοὺς κι' ἀπὸ τοὺς καλογέρους τοῦ Ἁγίου Ὄρους (Ἰΐναροῦζ) νὰ τοῦ στείλουν δμήρους. Κι' ἔτσι μέσα στὸ Κονάκι βρισκόνταν φυλακισμένοι πάνω ἀπὸ τετρακόσιοι χριστιανοί, ποὺ οἱ ἑκατό τους ἦσαν μοναχοί. Ὅλοι αὐτοί, ὅπως εἶναι δὰ φυσικό, κακοπερνοῦν στὰ χέρια τοῦ Γιουσούφ, τοὺς μαστιγώνει, τοὺς βρίζει, τοὺς ἐξευτελίζει καὶ τοὺς θανατώνει ἀκόμα. Ὁ Θεὸς ἄς λυπηθεῖ καὶ τοὺς χριστιανούς, κι' αὐτόν! . . .

Θὰ μάθαινα πολλὰ ἀκόμη πράγματα ἐκεῖ μέσα, ὅμως πρόκαμε ἡ τίμια διαταγὴ Σου νὰ γυρίσω στὴν Πόλη — κι' ἀπ' αὐτὴν κατάλαβα, ὅτι τὸ τιμημένο « ντιβάνι » Σου δὲν γνώριζε τὴ φυλάκισή μου — κι' ἀφέθηκα ἐλεύθερος. Ὅμως, Θεέ μου! . . . Ὁ Γιουσούφ δὲν ἦταν πιά ὁ παλιὸς βάνουσος Γιουσούφ ἀπέναντί μου. Μοῦ μιλοῦσεν ἤρεμα, γλυκὰ καὶ ἦταν σὰν νὰ μὲ παρακαλοῦσε νὰ τὸν συγχωρέσω, γιὰ τὸ κακὸ ποὺ μοῦ'χε κάμει. Ὅμως, πρὶν ἀπ' ὅλα, ἐγὼ ἤθελα νὰ φύγω μιὰν ὥραν ἀρχήτερα ἀπὸ τὴν κόλαση αὐτὴ. Φανέρωσα τὴν ἐπιθυμία μου τούτη στὸν μουτεσελήμ ἐφέντη, καὶ τότε πληροφορήθηκα, ὅτι τὸ καθῆκον μοῦ ἐπέβαλε νὰ μείνω λίγο ἀκόμα ἐκεῖ. Οἱ ἄπιστοι ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ξεσηκωθοῦν. Στὰ γύρω χωριὰ μάλιστα εἶχαν ἀρχίσει νὰ χτυποῦνται μὲ τὰ ἀσκήρια μας. Κι' ὁ Γιουσούφ Βέης σκέφτονταν, γιὰ ἀντίποινα, νὰ σφάζει ὄλους τοὺς ἄπιστους, ποῦ'ταν μαζευμένοι στὸ Κονάκι. Προσπάθησα νὰ τὸν πείσω, πὼς κάτι τέτοιο θὰ ἐξαγρίωνε περισσότερο τοὺς ρωμιοὺς. Δὲ μ' ἀκουσεν ὅμως, καὶ τὸ ἴδιο βράδυ οἱ μισοὶ ἀπὸ τοὺς δμήρους σφάχτηκαν μπρὸς στὰ μάτια τοῦ βάνουσου μουτεσελήμη. Ἐγὼ κλείσθηκα στὸν « ὄντᾶ » (δωμάτιό) μου καὶ προσευχήθηκα γιὰ τὴν σωτηρία τῆς ψυχῆς τους¹).

Κι' ἀπὸ τὴν νύκτα ἐκείνην ἄρχισε τὸ κακό. Ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ ὠραία τούτη πόλη, ποὺ στολίζει σὰν σμαράγδι τὸ τιμημένο στέμμα Σου, μεταβλήθηκε σ' ἓνα ἀπέραντο « σφαγεῖο ». Ὁ μουτεσελήμ Γιουσούφ Βέης, θέλοντας νὰ ἐκδικηθεῖ τοὺς ξεσηκωμένους ρωμιοὺς, διέταξε τοὺς χαφιέδες του νὰ γυρνοῦν τοὺς δρόμους τῆς πόλης καὶ νὰ σκοτώνουν ἀλύπητα κάθε ἄπιστο ποὺ θὰ συναντοῦσαν. Ἔτσι κι' ἔγινε. Κάθε μέρα καὶ κάθε νύκτα δὲν ἀκοῦς τίποτ' ἄλλο στοὺς δρόμους τῆς Θεσσαλονίκης, παρὰ φωνές, κλάμματα, βογγισμούς. Ὁ Γιουσούφ Βέης, ὁ γενητσάρ-ἀγᾶς, ὁ σούμπασης καὶ οἱ χοτζᾶδες καὶ οἱ οὐλεμᾶδες, ἔχουν λυσσάζει θαρρεῖς. Δὲν ἐκτελοῦσαν δικές Σου διαταγὲς ἀσφαλῶς, γιὰτὶ τότε θὰ σέβονταν τὰ μικρὰ παιδιὰ καὶ τὶς ἔγκυες γυναῖκες. Τὶ δὲν εἶδαν τὰ μάτια μου κραταιότατε πατισᾶχ!... Τὶ δὲν ἀντίκρουσαν!... Καὶ σὰν νὰ μὴν ἔφθαναν ὅλα αὐτὰ, τὴν πρώτη μέρα τοῦ φεγγαριοῦ τοῦ Μαΐου (18 - 19 Μαΐου 1821), ὁ μουτεσελήμ Γιουσούφ Βέης διέταξε νὰ

1. Ἀκολουθοῦν τέσσερα τετράστιχα.

τοῦ φέρουν τὸν Μακάρο ἐφέντη καὶ τοὺς ἄλλους « ἀγιάνιδες » (πρόκριτους) τῶν ρωμιῶν. Τοὺς φέραν δεμένους καὶ τότε ράγισεν ἡ καρδιά μου, βλέποντας τὸν Μακάρο ἐφέντη, μὲ τ' ἄσπρα του γένεια καὶ τὰ μακρὰ μαλλιά του ἀκατάστατα, νὰ παραδίδεται στὰ χέρια τῶν « μπασῆ μποζοῦκ » καὶ νὰ κομματιάζεται στὴ μεγάλη πλατεῖα τοῦ Καπανιοῦ. Ἐνὸς ἄλλου γέροντα σεβάσμιου, τοῦ παπαῖ - Γιάννη, τῆς ἐκκλησίας τοῦ Μηνᾶ ἐφέντη, τοῦ κόψαν τὰ πόδια καὶ τὰ χέρια. Κι' ἔπειτα, κρατώντας τὰ κομμένα χέρια του, μὲ τὰ δάχτυλά του βγάλαν τὰ μάτια του. Ἐναν τρίτο, πού τὸν γνώριζα ἀπὸ τὸ καφενεῖο, καὶ πού οἱ ἄπιστοι τὸν λέγαν Χρῆστο ἐφέντη (Χρηστος Μενεξές ;) τὸν κρέμασαν στὸ μεγάλο « τσινὰρ » (πλάτανο) τοῦ Ὁρτάτς ἐφέντη τζαμισῆ.

Μὰ δὲν εἶναι μονάχα αὐτά. Οἱ ἄπιστοι, φοβισμένοι καὶ τρομαγμένοι, κρύφθηκαν στὸν μητροπολιτικὸ ναὸ (μετροπολιτ κλίσεισι) ἐλπίζοντας νὰ σωθοῦν. Ὅμως οἱ δικοὶ μας, δὲν δώσαν σημασία στὴν ἐκκλησία, σπάσαν τὶς πόρτες καὶ μπῆκαν μέσα. Ὅσους δὲν σφάζανε ἐκεῖ, τοὺς δέσανε δυὸ - δυὸ, καὶ τοὺς μετέφεραν στὸ Καπάνι, ὅπου τοὺς σφάζανε καὶ μάζεψαν τὰ κεφάλια τους γιὰ νὰ τὰ δώσουν δῶρο στὸν Γιουσοῦφ Βέη.

Λίγοι γλύτωσαν ἀπὸ τὴ σφαγὴ τοῦ μουτεσελήμ ἐφέντη. κι' αὐτοί, ὅσοι πρόκαμαν καὶ κρύφθηκαν στὸν τεκκὲ τῶν δεοβίσηδων, γιὰτὶ μονάχα οἱ « μπαμπάδες » φέρθηκαν μὲ λύπη καὶ συμπάθεια στοὺς ἄμοιρους « γκιαοῦρ ».

Αὐτὰ καὶ ἄλλα πολλά, πού δὲν μπορῶ νὰ περιγράψω, γιὰτὶ κι' ἡ θύμησή τους μονάχα μὲ κάμει ν' ἀνατριχιάζω, ἔγιναν στὴν πόλη τῆς Θεσσαλονίκης, τὸν Μάιο τοῦ 1236 ἔγ. (1821).

Δὲν κρατήθηκα πιά, κι' ἔφυγα γιὰ νὰ μπορέσω, μιὰν ὥρα ἀρχήτερα, νὰ βρεθῶ ἐδῶ καὶ νὰ ὑποβάλω στὸν μεγαλειότατο καὶ κραταῖο παιισάκ μου τὰ σέβη μου. Ὁ Θεὸς ἄς φωτίζει τοὺς ρωμιούς, πού πληρώνουν σφάλματα τῶν ἀπίστων τῆς Ρωσσίας, ἀφοῦ εἶναι γνωστό, ὅτι αὐτοὶ τοὺς ξεσήκωσαν. Ἄς τοὺς φωτίζει γιὰ καλὸ τῆς πατρίδας μας, ἀφοῦ τὸ ξεσήκωμά τους τοὺς κόστισε πάνω ἀπὸ τριάντα χιλιάδες νεκρούς, πού δὲν εἶναι λίγοι βέβαια. Καὶ μαζὶ μ' αὐτούς, ἄς φωτίζει καὶ τὶς δίκαιες καὶ συνετεὲς πράξεις Σου.¹⁾

ΑΒΡ. Ν. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ

1. Ἀκολουθοῦν τρία τετράστιχα.